

L.p.	Autor, tytuł, miejsce i data wydania elementarza	Elementy religijne
1.	[Konrad Władysław Kłosińskiego ²⁵ kończył się pieśnią kościelną pod tytułem <i>Serdeczna Matko opiekunko ludzi</i> oraz dwiema modlitwami ²⁶ . Obmyśliński i Ewy Zarembiny zawiera wiersz pod tytułem <i>Dziękujemy</i> , który F. Pilarczyk zalicza do tematyki obywatelsko-patriotycznej, jednak można potraktować go również jako element religijny:	
	<p><i>razowa,</i> <i>Pozdron</i> <i>Dziękujemy Tobie, Boże, / za te miasta, za to morze / za te wioski, za te litwa w</i> <i>czytanc</i> <i>lany, / za nasz cały kraj Kochany! / Za te ziemie polskie żyzne / za czorny</i> <i>raciom</i> <i>Ojczyznę!</i>²⁷</p>	<p><i>Pańska,</i> <i>litwa w</i> <i>czorny</i> <i>umajno</i></p>
	<p>Ostatnim ze wzmiankowanych elementarzy przedwojennych jest <i>Pierwsza klasa pracuje. Elementarz miejski. Metoda wyrazowa</i> autorstwa Romany Milerów - ny i Marii Rostkowskiej²⁸. Zawiera on czytanki odnoszące się do Świąt Bożego Narodzenia, jednak bez podania ich nazwy; są to <i>Choinka na placu, Robimy ozdoby choinkowe</i> oraz <i>Robimy podarunki</i>. O Świątach Wielkanocnych traktują teksty: <i>Nadchodzą święta wielkanocne, Przed sklepem, Robimy wystawę kart wielkanocnych, Życzenia od wnuczka, Wracamy do szkoły, Podarunek Marianka, Co dzieci robiły podczas świąt, Julek czyta, Kolorowy film o zajęczkach</i>. Treść czytanki pod tytułem <i>Robimy wystawę kart wielkanocnych</i> przytoczono poniżej:</p> <p>autorstw</p> <p>umoraliz</p> <p>Dzieci układają wystawę kart wielkanocnych. / Marysia, Krysia, Olek i m.in. ty Bolek, Jaś i Staś pracują przy wystawie. / Wystawa kart wielkanocnych resła, iz wprowa- pisze patykami Marysia. / Wesołego Alleluja! - drukuje Krysia. / Jaś i miotów nauczar Staś układają karty. / Ładne karty biorą na wystawę. Brzydkie rafii, a przede odrzucaia. / Olek</p>	
	<p>Autor wysnuwa co prawda taki wniosek, nie oznacza to jednak, że treści takie nie Tabela systemowo zbiera informacje podane w referacie: <i>pisania do użytku szkolnego, domowego i jedynego prawdziwa dla samouków</i>. Warszawa 1920.</p>	
	<p>¹⁵ T. Bemardzikiewicz, <i>Początki czytania i pisania, czyli elementarz oraz zajmujące czytanki z obrazkami dla dzieci</i>, Poznań 1917.</p>	
	<p>¹⁶ I. Zniński, <i>Nowy elementarz polski z obrazkami podług metody mówienia, pisania i czytania</i>, Poznań 1921.</p>	
	<p>¹⁷ I. Szufa, <i>Elementarz obrazkowy. Z 61 rycinami, wzorami rysunków i pisma</i>, Kraków 1920.</p>	
	<p>¹⁸ J. Króliński, W. Kucharski, <i>Elementarz (Metoda dźwiękowa)</i>, Lwów 1925.</p>	
	<p>¹⁹ F. Pilarczyk, dz. cyt., s. 155.</p>	
	<p>²⁰ <i>Elementarz. Szkołka dla młodzieży</i>. Część I, Lwów 1926.</p>	
	<p>²¹ <i>Elementarz i rachunki dla dzieci pierwszego roku nauki. Szkołka dla młodzieży</i>, cz. 1, Lwów 1929.</p>	
	<p>²² F. Pilarczyk, dz. cyt., s. 159.</p>	
	<p>²³ J. Kornecki, J. Stemler, J. Wierzejski, <i>Elementarz i czytania dla oddziału pierwszego</i>, Warszawa 1926.</p>	
	<p>itp. ²⁴ F. Pilarczyk, dz. cyt., s. 159.</p>	

2.	Teodor Bemadzikiewicz: <i>Początki czytania i pisania czyli elementarz oraz zajmujące czytania z obrazkami dla dzieci</i> . Ułożył [...]. Poznań [b.r.] [1701]	czytanka o choince wigilijnej
3.	Ignacy Żniński: <i>Obecność elementów religijnych w nowym elementarzu polskim z obrazkami podług metody mówienia, pisania i czytania</i> ułożył [...]. Poznań 1921 [1840]	fragment <i>Chłopów</i> w. Key-monta pt. <i>Wieczór wigilijny na wsi</i>
4.	Ignacy Szufa: <i>Elementarz obrazkowy</i> . Z 61 rycinami, wzorami rysunków i pisma. Kraków 1920 [1686]	liczne teksty religijne: m.in. <i>Kościół</i> , obrazek klęczącego pod krzyżem dziecka.
5.	Jan Króliński, Władysław Kucharski: <i>Elementarz (Metoda dźwiękowa)</i> , Lwów 1925 [1046]	<i>Modlitwa Pańsar</i> , <i>Pozdrowienie Anielskie</i> ', przysł. <i>Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje</i> ', modlitwa w czytance <i>Do szkoły (W imię Boże)</i> ', <i>Modlitwa polskiego dziewczęcia</i> ', <i>Wieczorny pacierz</i> ', pieśń <i>Chwalcie łąki umajone</i> ', ilustracja: MB Częstochowska; <i>Rota</i> ', czytanki: <i>Święcone</i> ', <i>Nasza Królowa</i> ', <i>Trzeci maj</i> (z hymnem <i>Uoże coś Polske</i>)
6.	<i>Elementarz</i> . Lwów 1926. <i>Szkołka dla młodzieży</i> . Cz. I [393] <i>Elementarz i rachunki dla dzieci pierwszego roku nauki</i> . Lwów 1929. <i>Szkołka dla młodzieży</i> Cz. I [528]	modlitwy; powiastki o tematyce rodzinno-religijno-patriotycznej, m.in. <i>Modlitwa polskiego dziewczęcia</i> ', <i>Wieczorny pacierz</i> ', <i>Boże coś Polskę</i> A. Felińskiego i <i>Rota</i> M. Konopnickiej
7.	Jan Kornecki, Józef Stemler, Józef Wierzejski: <i>Elementarz i czytanki dla oddziału pierwszego</i> , Warszawa 1926 [1003]	umoralniające czytanki, wiersz <i>Bóg wszystko stworzył</i>
8.	Władysław Kłosiński: <i>Elementarz i rachunki dla klasy pierwszej</i> . Napisał [...]. Kraków (1919) [970]	pieśń kościelna <i>Serdeczna Matko opiekunko ludzi</i> oraz dwie modlitwy
9.	Benedykt Kubski, Mieczysław Kotarbiński, Ewa Zarembina: <i>Elementarz. Metoda wyrazowa</i> , Lwów 1933 [1086]	Wiersz <i>Dziękujemy</i> , czytanka o tradycji polskiej pt. <i>Pisanki</i>

²⁵ W. Kłosiński, *Elementarz i rachunki dla klasy pierwszej*, Kraków (1919).

²⁶ F. Pilarczyk, dz. cyt., s. 159-160.

²⁷ Tamże, s. 162.

²⁸ R. Milerówna, M. Rostkowska, *Pierwsza klasa pracuje. Elementarz miejski. Metoda wyrazowa*, Lwów 1937.

²⁹ Tamże, s. 119.

L.p.	Numer strony	Elementy religijne zawarte w <i>Elementarzu</i> M. Falskiego, wydanym w
1.	s. 50	10. Rozdział: Czasami jakieś szczegóły w <i>Elementarzu</i> były przez władze ministerialne krytykowane. Pamiętam np. wystąpienie ministra, płk. Bleszyńskiego, z żądaniem (...) wprowadzenia (...) tematyki religijnej, o co dopominał się kler i ugrupowania konserwatywne. (...) Nie zgodziłem się (...) na wprowadzenie tematyki religijnej do <i>Elementarza</i> jako książki o charakterze świeckim. Skończyło się na kompromisie: na umieszczeniu w <i>Elementarzu</i> rysunku wsi – uwidocznionym we wsi rysunkiem kościoła, ażeby nauczyciel mógł przagnąć pomówić z dziećmi o kościele, miał do tego pomoc w rysunku. Zadowolilo to ostatecznie ministra Bleszyńskiego ³⁸ .
2.	s. 51	11. Rozdział: Widzimy tu zatem świadectwo silnej, przedwojennej tradycji umieszczania elementów religijnych w podręcznikach.

Widzimy tu zatem świadectwo silnej, przedwojennej tradycji umieszczania elementów religijnych w podręcznikach.

W okresie okupacji *Elementarz* drukowano także na emigracji:

tak, w roku 1943 ukazało się w Jerozolimie wydanie dla dzieci polskich emigrantów na Bliskim Wschodzie. Sam Falski, pisząc w 1960 roku o wojennych losach *elementarza*, przemilcza to wydanie, a inne edycje zagraniczne komentuje: „Zdarzało się też, że nazwisko moje – bez umieszczano tam na *elementarzach*, nic z moim nie mających czytaniawspólnego”³⁹.

Badania własne, przeprowadzone nad *edycją Elementarza* wydanego w Jerozolimie w roku 1943 (oraz niemal identyczną z roku 1945 z Bari⁴⁰), zdają się potwierdzać, iż wydanie to jest zaskakująco odmienne od pozostałych. Wyróżnia je wielość elementów religijnych w stosunku do wydań przedwojennych oraz gruntownych studiach tego problemu i bogatych doświadczeniach w zakresie nauczania elementarnego stworzył podwaliny polskiego *elementarza*³⁶.

Przyjrzyjmy się pierwszemu wydaniu z roku 1910. Wszystkie zawarte w nim teksty miały charakter świecki i wykluczały całkowicie tradycyjną tematykę religijną, co w okresie II Rzeczypospolitej spotykało się niekiedy z krytyką³⁷. Sam autor wspomina:

Z badań własnych wynika, iż tekst *Kolędy* odwołuje się bezpośrednio do *Księgi Przysłów* zawartej w *Starym Testamencie* (oraz innych fragmentów *Pisma Świętego*). W samodzielnie dokonany zestawieniu urywków czytamy:

³² *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2003.

³³ A. Friszke, *Polska - losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s. 192.

³⁴ E. Awramiuk, *Lingwistyczne podstawy początkowej nauki czytania i pisania po polsku*, Białystok 2006, s. 124.

³⁵ A. Landau-Czajka, dz. cyt., s. 32.

³⁶ J. Madeja, *Elementarze - ich dzieje...*, s. 84.

³⁷ M. Falski, *Z okrucich wspomnień*, Bydgoszcz 2007, s. 71.

3.	s. 52	Tyle uciechy w klasie Olka./ Na stole stoi piękna szopka./ Ma dach ze słomy./ W szopce jest mały Jezusek./ Są pastuszkowie i wojsko./ Są krowy, osiołek i koniki./ Tę szopkę dostała klasa/ pierwsza od klasy piątej.
4.	s. 53	[całostronicowa ilustracja: ubrana choinka, dzieci, nauczycielka, osoba przebrana za wilka].
5.	s. 78	Foremki/ Zbliżają się święta. Mama/ kupiła nowe formy./ Będzie piekła placki i babki./ I Ola chce mieć swoje/ święcone. Wyciąga z paczki/ foremki. Ola będzie także/ farbowała jajka.
6.	s. 87-88	Polska szkoła na obczyźnie// Już od dawna krążyły po obozie wieści, że nie/długo powstanie polska szkoła. Zosia codziennie py/tała mamusi, czy to prawda, co opowiadają starsi.// Nie mogła się doczekać rozpoczęcia nauki./ Wreszcie nadszedł oczekiwany dzień. Zosia nigdy/go nie zapomni. Bo takiej szkoły nigdy jeszcze/ nie widziała. Rano wszystkie dziewczynki i chłopcy z jej klasy zeszli się w jednym dużym baraku obozo/wym. Posiadali na wysokich ławkach bez oparcia./ Ci którzy przyszli później, musieli siedzieć na ka/mieniach, bo ławek zabrakło.// A potem przyszła pani nauczycielka i powie/działa, że to bardzo szczęśliwy dzień dla obozu. Bo/ dzieciom w Polsce Niemcy nie pozwalają się uczyć./ Nawet modlić się po polsku dzieciom w Polsce nie/wolno. A tu w dalekim kraju powstaje szkoła/ polska. To nic, że początki trudne. Brak ławek szkolnych, zeszytów - a co najgorzej książek - jest tylko/ chwilowy. Rząd polski postara się o wszystko, bo kocha dzieci. Chce, aby wszystkie dzieci wyrosły na/ dobrych, silnych i mądrych ludzi. Wie, że dzieci/ pomogąbudować Ojczyznę zniszczonąprzez/Niemców.// Potem cała klasa zaśpiewała kilka piosenek o/ wojsku polskim, które bijeNiemcówpo całym/ świecie.//Najgłośniej śpiewał Romek, dumny, że jego ta/tuś jest lotnikiem wAnglii./Na zakończenie Janka powiedziała wierszyk:/ Choć oderwani od swej Ojczyzny,/ Wiemy, że do Niej wrócimy./ Przez krew i boje, rany i blizny/ Przemoc germańską zrzucimy.
7.	s. 89	Dziękujemy// Dziękujemy Tobie, Boże,/ za te miasta, za to morze,/ za te wioski, za te łąny,/ za nasz cały kraj kochany!/ Za te ziemie polskie żyzne,/ za Ojczyznę!
8.	s. 90	Pisanki// Ola ma dzisiaj gości. Przyszły do niej koleżan/ki: Kazia, Stasia i Ewcia. Będą razem pisały pisanki.// Ola rozgrzała wosk w garnuszku. Kazia przy/gotowała farby. Stasia wybrała najładniejsze jajka./ A Ewcia ogląda blaszany pisak. Chociaż ten pisak/ jest stary, ale dobry.//I wzięły się dziewczynki do roboty. Czyja pi/sanka będzie najładniejsza.// Gdy skończyły gotować jajka, pokazały je ma/mie.

³⁸ Tamże, s. 138-139.

³⁹ Tamże, s. XXVI.

⁴⁰ M. Falski, *Elementarz*, Bari 1945. Wydanie to w niewielkim stopniu różni się od wydania z Jerozolimy. Różnice pojawiają się dopiero od s. 87 i polegają na przesunięciu stron oraz braku trzech fotografii.

9.	s. 91	Cukrowy Baranek// Cukrowy baranek/ ma złociste różki./ Pilnuje pisanek/ na łączce z rzeżuszki./ A gdy nikt nie widzi./ chorągiewką buja/ i cichutko meczy/ święte Alleluja.
10.	s. 92-100	Magdalena Budnik Mamusia// Mamusia wszystko słyszy./ Mamusia wszystko widzi./ Więc Ola, gdy źle zrobi./ to zaraz się zawstydzi./ Mamusia wszystko umie./ Mamusia wszystko może./ Ola Ci za mamusię/ dziękuje, dobry Boże.
11.	s. 98-99	Dobranoc// Dobranoc Ci, Boziu./ Ja idę już spać./ Bo jutro raniutko/ muszę znowu wstać./ Spokojnie i cicho/ prześpię całą noc./ Po dniu pracowitym./ Boziu - dobranoc.
12.	s. 100	Bóg i Ojczyzna// Bóg i Ojczyzna, Honor i Dzielność./ Rzetelna służba dla Polski -/ Przemogą butę wyraźną i czelność/ Gdy nas prowadzi Sikorski.
13.	s. 109	Dziękujemy// Dziękujemy Tobie, Boże./ za ten dzionek. Był wesoły./ Oto wstaliśmy raniutko./ różnie poszliśmy do szkoły./ Bawiliśmy się po nauce/ i biegaliśmy po dworze./ Za ten cały miły dzionek/ dziękujemy Tobie Boże.
14.	s. 117	Nowy Elementarz// Ucz się dziecko, polskiej mowy./ Masz tu nowy elementarz./ Patrz jak dużo pięknych liter./ Ucz się to je zapamiętasz./ Każda z liter coś oznacza./ Każda jest początkiem słowa./ A ze słów się właściwie składa/ Nasza piękna, polska mowa./ A - to Armia, B - to Bracia./ C - to Cel, co wszystkim świeci.../ Dużo, dużo pięknych słów jest -/ Pamiętajcie o tym dzieci./ Słowa mocne, słowa święte./ A tak czyste, jak z opłatka./ Ot, na przykład M litera/ Co oznacza? - Słowo Matka./ O - Ojczyzna, P - to Polska, Z - Zwycięstwo, W to - Wiara./ Każde z dzieci niech te słowa/ Zapamiętać się postara./ Czcić, szanować takie słowa/ Wszyscy uczcie się za młodu./ Z waszej wiedzy, z waszej wiary - Jasna przyszłość dla narodu.

Czytelnik o niskich kompetencjach odbiorczych był szczególnie narażony na nieświadome przejęcie wzorca, jaki był mu przedstawiany. W przypadku powojennych elementarzy Falskiego będzie to m.in. pozbawione jakiegokolwiek refleksji „obchodzenie świąt”. Świąt nie nazwanych oraz pozbawionych jakiegokolwiek treści.

Reasumując, nie odnaleziono w powojennych elementarzach M. Falskiego elementów religijnych. Znajdują się w nich jedynie odniesienia do tradycji chrześcijańskich. O ile w elementarzach wydanych tuż przed wojną możemy odnaleźć

The presence of religious elements in the primers Before the second world war and after world war ii. Comparative analysis

In the first part of this article the focus was placed on the development of tradition of co-existence of religious elements next to “educational” ones in the initial period of teaching reading and writing. For this purpose, the oldest medieval primers were briefly presented and characterised.

The next section examines the presence of religious elements in the primers published in the Second Republic period (1918-1939). Original research showed that, contrary to existing opinion, the religious elements occurred in the primers of this period.

The last part presents the issue of the presence of religious elements in postwar primers.

The most popular Polish primer by Marian Falski was used as an example.

It was noted that the change of regime brought about a fundamental reform of education, which was executed in the years 1945-1950, whereby school children were to be shaped in accordance with communist ideals. Secularization of social life resulted *inter alia* in obliteration of the religious elements from textbooks, but also contradicted centuries of the co-existence of these elements with educational ones.

nieistotne przedmioty /np./ jest noc. A na ulicy tak jasno. /str. 48//, rysunek zaś „To droga / str. 4/ za mało przejrzysty, nie uwypukla w sposób wyrazisty perspektywy drogi⁵⁰.

W podobnym tonie utrzymanych jest wiele innych recenzji cenzorskich elementarzy oraz przeznaczonych do nich przewodników metodycznych⁵¹. Wnioskowano w nich o udzielenie zezwolenia na druk.

Recenzje cenzorskie odnalezione w zespole archiwalnym GUKPPIW oraz ich charakter najlepiej potwierdzają tezę, iż aprobowanym oraz szeroko propagowanym był postulat laicyzacji życia społecznego, a co za tym idzie szkolnictwa. s. 26-34.

jedr⁴⁴ A. Friszke, dz. cyt., s. 192.

⁵⁰ AAN, Główny Urząd Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk (dalej: GUKPPIW), teczka 374 31/20, k. 95.

⁵¹ AAN, GUKPPIW, teczka 144 31/14, k. 169, k. 170.; AAN, GUKPPIW, teczka 374 31/20, k. 217.; AAN, GUKPPIW, teczka 374 31/13, k. 144, k. 145, k. 146.; AAN, GUKPPIW, teczka 374 31/19, k. 101, k. 102.